

Osmanlı İktisat Tarihi Araştırmalarının Önemli Kaynaklarından
Olan Muhasebe Defterlerine Göre İzmir Esnafı
(1189/1775 Tarihli Defter Örneği)

Mehmet Demirtaş*

Giriş

Osmanlı Devleti'nde ticari hayat ve bunun aslı unsuru olan esnaf faaliyetleri, bu alan için belirlenmiş olan ihtisab kânûnnâmelerine göre ve belli bir disiplin dâhilinde yürütülmekteydi. Bu nedenle devlet iktisadi hayatın vaz geçilmez parçası olan esnafın, gerekli ekonomik güce sahip ve işin ehli olmasını şart koşmuştur.¹ Bu sayede meslekte *ham dest* olarak tarif edilen acemi veya işin gerektirdiği bilgi ve birikime yeterince sahip olmayanların iş yeri açmasına izin verilmemiştir. Bununla birlikte yaptığı işin bütün özelliklerini ve inceliklerini öğrenecek bir yapı içinde yetişen esnaf, iş yeri açabilecek bir birikim ve ekonomik güce erişinceye kadar uzun sayılabilecek aşamalardan geçmiştir. Buna göre esnaf çıralıktan ustalıkla ulaşıncaya kadar her düzeyde bir eğitime tabi tutulmuştur. İş hayatına atıldıktan sonra bütün faaliyetlerini esnaf nizamı adıyla genelleştirilebilecek kânûnnâmeler dâhilinde yürütmüştür. Bu durum iş yeri açma aşamasından başlayarak üretilen malın tüketiciye ulaşmasına kadar devam etmiştir. Bu kapsamda esnaf, ihtiyaç olması durumuna göre iş yeri açma izni alabilmekteydi. Aynı zamanda seyyar esnafın faaliyetlerine de nizam dâhilinde izin verilmiştir. Esnaf temel tüketim maddeleri dışında kalan hemen her malın üretim ve satışında kendileri için belirlenen çarşı, pazar, han, ferhâne² gibi yerlerde ticaret yapmaktaydı. Bununla beraber muhtemel bir mağduriyetin önüne geçmek

* Prof. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bitlis/TÜRKİYE, demirtasm@gmail.com

1 Mehmet Demirtaş, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza İstanbul Örneği*, (H.1100-1200/M.1688-1786), Birleşik Yayınları, Ankara 2010, s. 61

2 Ferhâne, ticari amaçlarla kullanılan geçit ve pasajlara verilen isimdi. Bk. Zeki Arıkan, "İzmir ve Kemeraltı", *TED (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi)*, S 15, 1995-1997, s. 34.

için ekmek, sebze vb. gıda maddeleri ile halkın kolaylıkla ulaşması mecburi maddeler için nispeten esnek bir sistem oluşturulmuştu.

Esnafın, üretimi ve satışı kendi yetkisinde olmayan bir malın ticaretini yapmasına izin verilmemiştir. İhtiyaç fazlası işyeri açılmasının yasaklanmış olması ise haksız rekabetin önlenerek esnafın korunması maksadına yöneliktir.³ Haliyle tüketicinin memnuniyetinin temini için esnafın bütün faaliyetleri kontrol altında tutulmuştur. Buna, esnafın müşteriye nezaketle davranması mecburiyeti de dâhil edilmiştir. Dolayısıyla devlet esnafla sürekli irtibat halinde bulunmuş, ihtiyaçlarını ve taleplerini gözetmiştir. Çünkü esnafın ihtiyaçlarının karşılanması konusunda bir zaaf ortaya çıktığında bundan kendilerinin yanı sıra şehir sakinleri de önemli oranda etkilenmekte ve mağdur olmaktadır. Bu nedenle tüketicinin korunması maksadıyla esnaf ayrıca bir denetim ve müeyyide sistemine tabi tutulmuştur

Devlet esnafa vergi ödemek, ihtiyaç olması halinde gerekli ürünleri temin ederek devlete bedeli karşılığında satmak gibi bazı sorumluluklar yüklemiştir. Bunun sonucu olarak esnaf, kendilerinden alınmasına karar verilen malı temin etmek mecburiyeti ile hareket etmiştir. Böylece esnaf hem kendi ihtiyaçlarını karşılamakta hem de bir bedel ödeyerek devletin kazanç sağlamasına katkıda bulunmaktaydı. Her şeyden önce esnaf nizamını koyan ve uygulanmasını sağlayan devletti. Esnaf nizamının dönemin şartlarına cevap vermesini sağlamak için zaman zaman yenilenmesi, eklemeler yapılması veya bazı bölümlerin çıkarılması gerekmiştir.⁴ Bu nizamlar, emirler veya hükümler esnafı dış müdahalelerden koruyan önemli metinlerdi. Bu nedenle devlet, nizamdaki bazı boşluklar veya emir ve fermanların kaybolması, yanması gibi bazı durumlar esnafı savunmasız bıraktığından ihtiyaç hasıl olduğunda veya esnafın talebi gündeme geldiğinde bu konuda gerekli tedbirleri alarak sıkıntının giderilmesine yardımcı olmuştur.⁵ Esnafın kendi içindeki oto kontrol mekanizması ise devletin işini kolaylaştıran bir sistem olarak ön palan çıkmıştır.

İzmir Esnafına Dair Bazı Tespitler

Osmanlı Devleti'nde kaçak yollarla işyeri açılmasını önlemek ve ticaret yapan esnaftan düzenli bir şekilde vergi almak maksadıyla esnaf sayımları

3 BOA. C. BLD-6871, 4 B 1189/31 Ağustos 1775.

4 BOA. C. BLD-3/130, 24 S 1189/26 Nisan 1775.

5 BOA. C. BLD-3/130.

yapılmıştır. İstanbul'da esnaf sayımlarının yapıldığı bilinmektedir.⁶ Yine İstanbul esnaf mahalleri, vergi bölgesi anlamına gelen 15 kola ayrılmıştır. Bu hususlara dair arşivlerde defterler ve belgeler mevcuttur.⁷ Ancak İzmir esnafının sayımına dair elimizdeki bu çalışmada kullanılan işтира defteri dışında herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Ne var ki söz konusu defter her ne kadar bir işтира defteri ise de esnafın bir sayıma tabi tutulduğunu ortaya koyan bir belge niteliğindedir. Buna rağmen İzmir'de İstanbul'dakine benzer vergi bölgesi uygulaması olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1826'tarihinde uygulanmaya başlanan *İhtisab Sistemi* ile birlikte İzmir'deki kol oğlanları bundan sonra *Mansûre Askeri* adıyla anılmıştır.⁸

Ticari hayat ve esnaf faaliyetleri bakımından İzmir oldukça önemli bir yerdi. Özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal ve ekonomik hayat büyük bir ilerleme kaydetmeye başlamıştır.⁹ Bu dönemde Frenk gemileri dışarıdan şehre yüklü kumaşlar, ipekliler, kahve, çivit, baharat, şeker, kâğıt, cam gibi ürünler getirirken buradan tiftik, yapağı, afyon, kitre zamkı, balmumu, mazi, halı, zeytinyağı, sünger, kuru üzüm, incir, şarap, kök boya, deri, maroken ve benzeri mallar dışarıya ihraç edilmekteydi.¹⁰ Haliyle bu dönemde İzmir, Anadolu'nun en önemli ihraç limanı haline gelmişti.¹¹ Bu nedenle devlet ticari hayatı ve esnafın faaliyetlerini kolaylaştırmak için gereken adımları atmıştır. Nitekim Osmanlı döneminde İzmir'de faaliyet gösteren gerek barınma gerekse ticari faaliyetlerde kullanılan çok sayıda han olduğu bilinmektedir.¹² İzmir esnafı için oldukça önemli olan hanların ve

6 BOA. MAD-514, 20 M 1093/29 Ocak 1682, BOA. MAD-526, 20 M 1093/29 Ocak 1682. Bu konuda ayrıca Bk. Mübahat, S., Kütükoğlu, "Osmanlı Esnaf Sayımları", *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri*, (9-10 Mayıs 2002) Bildiriler, C II, Globus Dünya Basımevi, İstanbul 2003, s. 405, 406.

7 A.K.M. C. B. 2, s.1-b.

8 Mübahat, S., KÜTÜKOĞLU, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezaret", *TED*, S 13, 1983-1987, İstanbul 1987, s. 484.

9 Zeki Arıkan, "İzmir ve Kemeraltı", s. 29, Tuncer Baykara, "İzmir Camiine Ait Bir Kitâbe ve Tahlili", *TED*, S 13, 1983-1987, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, s. 174, 176.

10 Arıkan, "İzmir ve Kemeraltı", s. 29

11 Mübahat, S., Kütükoğlu, "1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisabı Muhasebeleri (1826-1838)", *TED*, S 15, 1995-1997, s. 29; Kütükoğlu, Mübahat S., "İzmir Temettü Sayımları ve Yabancı Tebaa", *Bellekten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, LXIII/238, Ankara 2000, s. 755.

12 Arıkan, "İzmir ve Kemeraltı", s. 31; Bozkurt Ersoy, "İzmir Hanları Üzerine Bazı Tespit ve İncelemeler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi*, C 32, S 1-2, 1988, Ankara 1991, s. 96.

çarşıların inşası veya tamiri bu kapsamda ele alınabilir. Buna göre XVIII. yüzyılda inşa edilmiş bulunan Çakaloğlu, Mirkelamoğlu, Karaosmanoğlu ve Selvili hanların yanı sıra esnaf için büyük önemi haiz Han-ı Cedîd esnaf faaliyetlerine yön veren mekânlar arasında yer almıştır. Nitekim bunlardan Han-ı Cedîd'in (Yeni Han) 1086'da şehirde meydana gelen yangında harap olması esnaf için büyük sıkıntıya yol açmıştı. Ancak devlet, hanı yeniden onararak kullanılmaya müsait bir hale getirmiş, böylece bu handaki esnafın faaliyetlerini sürdürmesini sağlamıştı¹³. Bunun yanı sıra 30 Haziran 1688'deki deprem Sancak Kale başta olmak üzere büyük tahribat yapmış ve binlerce insanın ölümüne yol açmıştı. Akabinde 10 Temmuz 1688'de meydana gelen yangın ikinci bir felaket etkisi yapmış, Frenk Sokağı ve Ermeni Mahallesi¹⁴ büyük zarar görmüş, camiler ve kiliselerin yanı sıra ticari hayat için büyük önem arz eden hanlar da tahrip olmuştur. Esnaf faaliyetlerini de sekteye uğratan deprem ve yangının en fazla etkilediği Sancak Kale ve hanlar birkaç yıl içinde inşa edilerek İzmir esnafının normal ticari faaliyetlerini sürdürmesi yeniden sağlanmıştır.¹⁵

Osmanlı memleketinde bazı malların sadece belli yerlerde üretildiği bilinmektedir. İzmir bu bakımdan dikkat çeken yerlerden biriydi. Örneğin İzmir kumaş sektöründe en önemli merkezlerden biri olduğu gibi kumaşçılık, şehrin ekonomisinin taşıyıcı iş kollarından birini oluşturmuştur. Bu faaliyet yüzyıllar boyu şehrin ve ülkenin ekonomisine katkı yapmıştır. Özellikle

13 BOA. C. BLD-125/6220, Evâil-i M 1189/04-13 Mart 1775.

14 İzmir'de Türklerin genellikle Frenk ismin verdikleri Fransız İngiliz ve İtalyanlar bir kısım Yunanlılar ve zengin yeli Rumlar, Ermeniler özellikle şehrin Frenk mahallesi Punta ve Belâvîsta adı verilen takriben bugünkü Basmahâne, Alsacak ve Gümrükönü ile Hisar Camii arasında kalan düz sahaya; yerli Rumlardan fakir olanlar ise daha ziyade şehrin merkezine yani Türk mahallelerine mesela Dıbakbaşı taraflarında yaşamaktaydılar. Buna karşılık Türkler Basmhâne'den itibaren şehrin güne ve güney batısına doğru, Çorakkapı, Tilkilik, Fâikpaşa, Namazgâh, Hâtuniye, Evliyazâde, Pazaryeri, Taslıçeşme, Servilimescit, Toraman Mahallesi, İkiçeşmelik, Kestelli Caddesi, Arab Fırını, Uzunyol, Damlacık Değirmen Dağı, Halil Rifat Paşa Kâtiboğlu, Eşref Paşa, Yapıcıoğlu, Ballıkuyu, Topaltı, Dolaplıkuyu gibi semtlerde yani Kadifekale Dağı eteklerini kaplayan mahallelerde ikâmet etmekteydiler. Musevilerin zengin olanları Karataş ile Salhâne; fakirleride Mezarlıkbaşı, Havra Sokağı Asmalı Mescidi Çivici Hamamı ve civarında yaşamaktaydılar. Karantina, Göztepe, Bayraklı, Karşıyaka, Bornova ve Buca gibi son devir için şehrin sayfiye mahalleleri sayılan yerlerinde ise çoğunluk gayrimüslimlerde olmak üzere ikâmet eden muhtelif cemaatlere mensuptu. Bk. Münir Aktepe, "İzmir'e Âid Bâzı Kitâbeler ve Notlar", *TED*-14/19, 1964, s. 57-58.

15 Mübahat Kütükoğlu, "İzmir", *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*-23, İstanbul 2001, s. 517, 518.

Tire'de XVI. yüzyıldan itibaren çok sayıda kumaş dokuma tezgâhı faaliyet göstermekteydi. Hatta İzmir, Fransız yünlü kumaş ithalatında XVIII. yüzyılın ikinci yarısı başlarında İstanbul'dan sonra ikinci sırada yer alırken otuz kırk yıl sonra İstanbul'u geride bırakarak ilk sıraya yerleşmiştir. Böylece XVII. yüzyılda başlayan gelişimini tamamlayıp Levant iskelelerinin en önemlisi haline gelmiş, bundan sonra da bu üstünlüğünü korumuştur.¹⁶ Nitekim arşiv belgeleri arasında, İzmir'de kumaş dokuma esnafından ve burada dokunan kumaşların başka yerlere gönderildiğinden söz edilmektedir¹⁷.

İzmir kumaşçı esnafının ticaretini yaptığı başka bir ürün de dışarıdan gelen ipekli kumaştı.¹⁸ Dolayısıyla İzmir kumaş sektöründe adından söz edilen bir şehirdi. Bu nedenle kumaş sektöründe herhangi bir aksama meydana gelmemesine yetkililer özen göstermişlerdir. Bu konuya dair önemli bir örnek, kumaşçı esnafının faaliyetleri bakımından çok önemli olan mengene temini konusunda gösterilen çabadır. İncelenen dönemde İzmir'de mengene bulunmaması nedeniyle kumaşçıların, kumaşın perdahlanması (cılalanması) konusunda sıkıntı çektiği anlaşılmaktadır. Bu amaçla İzmir Kadısına, Voyvodasına, Yeniçeri Serdarına, ayan ve iş erlerine yazılan bir hükümde; İstanbul, Şam, Halep ve başka bazı yerlerde faaliyet gösteren kumaşçıların imal ettikleri kumaş çeşitlerini, söz konusu yerlerde bulunan mengenerde perdaht işlemine tabi tuttukları için bu konuda herhangi bir sıkıntı çekmedikleri dile getirilerek, İzmir'de ateş mengenesi bulunmaması nedeniyle bezzaz taifesinin imal ettiği kumaşlarını perdahlama konusunda büyük zorluklar yaşadığı ve bir mengeneyle şiddetle ihtiyaç duyduğu vurgulanmıştır. Adı geçen yetkililere verilen talimatla uygun bir yerde bir mirî ateş mengenehânesi inşa edilmesi ve şayet müdahale eden olursa engel olunması emredilmişti. Ne var ki girişimlerin hemen sonuç vermesi mümkün olmamıştır. 1779 tarihinde hala İzmir'de bir mengenenin mevcut olmamasından böyle bir sonuca varmak mümkündür.¹⁹

İzmir boyacı esnafı şehrin ticaretinde söz sahibi esnaf gruplarının başında gelmekteydi. Bu esnaf için Bölükbaşı Hanı ve Eminzade Kârhanesi de oldukça önemli bir fonksiyon icra etmişti. Bu hanlarda kırmızı ve yağlı elvan boğası boyanmaktaydı. Yine ipek, iplik, ehram, kuşak, dizlik ve astar boyayan esnaf da Sakız İskelesi yanındaki Keten Hanında faaliyet göstermekteydi.

16 Kütükoğlu, "İzmir", s. 522

17 BOA. C. İKTS-18/892, 07 S 1193/24 Şubat 1779.

18 Kütükoğlu, "İzmir", s. 521

19 BOA. C. İKTS-18/892

Buralarda boyanan ham ve beyaz boğasılar dışarıdan getirilmekteydi. Ayrıca pamuk, ham olarak ve pamuk ipliği halinde ihraç edildiği gibi bir kısmı da İzmir'de boyanmaktaydı.²⁰

İzmir'deki önemli iş kollarından biri de kalafatçılıktı. Bilindiği gibi diğer bütün esnaf gibi kalafatçı esnafı da gerek kendilerinin ihtiyaç duyduğu maddeyi veya ham maddeyi temin ederken, gerek kullanırken esnafın faaliyetlerini düzenleyen çeşitli nizamnamelere göre hareket etmekteydi. Kalafatçı esnafının bu faaliyetlerini düzenleyen nizamnâmelerin zaman zaman yenilenmesine ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu kapsamda İzmir Kalafatçı esnafının neft ve katran satın almasına dair emr-i âli yanmış olduğundan yeni bir emr-i âli çıkarılarak faaliyetleri yeniden düzene kavuşturulmuştu²¹. Başka bir sıkıntı konusu da kanunsuz iş yapan bazı kimselerin esnafa verdiği zarardı. Nitekim İzmir kalafatçı esnafının bu konuya dair bir şikâyeti söz konusu olmuştu. Kalafatçı esnafı için gerekli malzemenin teminde yaşanan sıkıntıların yer aldığı bir arşiv kaydında yer alan bilgilerden anlaşıldığına göre, İzmir kalafatçı esnafı şehre çeşitli yerlerden gelen beyaz ve siyah üstüğü, yağ, katran, zift gibi çeşitli maddeleri öteden beri kolay bir şekilde temin ederek kullanmış ve bu konuda herhangi bir zorlukla karşılaşmamıştı. Ancak son zamanlarda bazı muhtekirler şehre gelen bu malları getirenlerden, kanuna aykırı olarak ve narh bedelinin üzerinde bir fiyatla gizlice alarak istif etmeye başlamışlardı. Bu durum hem kalafatçı esnafına hem de gemi sahiplerine zarar vermekteydi. Nitekim gemilerini kalafatlamak ve tamir etmek için bağlayan Fransız gemi sahipleri mağduriyet yaşamaya başlamışlardı. Bu durum gemi kaptanları ve reisleri tarafından da dile getirilmişti. Bunun üzerine merkezden gönderilen emirde, söz konusu istismara son verilmesi için yetkililere, gerekenlerin yapılması talimatı verilmiştir.²²

İzmir kalafatçı esnafının faaliyetlerini düzenleyen emr-i şerifin yanması da kalafatçı esnafının mağduriyetine yol açmıştı²³. Buna benzer bir örnek de boyacı esnafı için gerçekleşmiştir. Buna göre İzmir Fusulliye Çeşmesi yakınlarındaki karhânlerinde kırmızı ipek ipliği boyamakta iken sorumluluklarını eksiksiz bir şekilde yerine getirmişlerdi. Boyacı ustaları, kalfalar ve şakirdlerinin herhangi bir kusuru olmadığı sürece kendilerine zorluk çıkarılmadığını ileri süren boyacı esnafı ancak ellerindeki emr-i alinin

20 Kütükoğlu, "İzmir". s. 522, 523.

21 BOA. C. BLD-3/130.

22 BOA. C. BLD-3/130.

23 BOA. C. BLD-3/130.

kaybolması ile voyvoda, serdar ve gümrükçülerin baskısına maruz kalmaya başlamışlardı. Esnafın müracaatı üzerine yeni bir emr-i şerif yazılarak söz konusu esnafın mağduriyeti giderilmiştir.²⁴

Sabuncu esnafının İzmir için ayrıcalıklı bir yeri vardı. Gerek İzmir'deki sabunhanelerde üretilen gerekse Girit'ten getirilen sabunların ticareti İzmir ekonomisinde oldukça etkiliydi. Nitekim XVIII. yüzyıl ortalarında şehirde 43 adet sabunhane faaliyet göstermekteydi. Hatta Sabunhâne sahipleri içinde İzmir'in meşhur aileleri de vardı²⁵

Osmanlı memleketinin sadece belli yerlerinde faaliyet yapmalarına izin verilen esnaf içinde saçma imal ederek satan esnaf ön plana çıkmaktadır. Bu ürünün üretimi ve ticareti bütün ülkede sadece Üsküdar ve İzmir'de mümkündü. Bu yerler dışında herhangi bir yerde saçmahâne açılması yasaktı. Nitekim bir arşiv belgesinde bu duruma dair bazı ayrıntılara yer verilmektedir. Buna göre saçma, fişeng, çubuk, fındık ve kurşun imal ederek satma yetkisi Üsküdar'daki saçmahâne karhânesinin tekelinde olup Anadolu, Rumeli ve memleketin diğer bütün yerlerinde saçmahâne kurulması ve üretilen malın satılması tamamen yasaktı. Bu duruma vurgu yapıldıktan sonra ayrıca İzmir'de saçma ve diğer ürünlerin imaline izin verildiği, başka yerlerde saçmahâne kurulmasına engel olunması gerektiği, bu hususta herhangi bir teşebbüste bulunan olursa gerekenin yapılması emredilmiştir.²⁶ Saçma ve barut üretiminde İzmir devlet için özel bir öneme sahipti. Bu malları imal eden esnaf devletin belirlediği miktarı başkente göndermekle mükellefti. Nitekim bir arşiv belgesinde İzmir taraflarından satın alınan Felemenk barutunun Bayalı Mustafa Reis'in gemisi ile İstanbul'a gönderilerek Cebahâne-yi Amire'ye teslim edildiği bilgisi mevcuttur.²⁷

Devlet esnafın kendi başına üstesinden gelemeyeceği veya yetkisi olmayan bazı alanlarda esnafın ihtiyacını karşılamak üzere üretim faaliyeti yürütmekteydi. Osmanlı devletinde şap üretimini ve satışını bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Tuz üretiminde olduğu gibi şap üretimi de devletin tekelindeydi. Bunlar için örüler belirlenmişti. Esnaf bu örülerden gerekli maddeyi satın alarak kullanmaktaydılar. Ancak devletin bu önemli hizmetini ifa eden yetkililer ile esnaf arasında zaman zaman

24 BOA. C. BLD-2/59, 18 Z 1189/09 Şubat 1776.

25 Kütükoğlu, "İzmir". s. 522, 523.

26 BOA. C. AS-1063/46776, 6 CA 1188/15 Temmuz 1774.

27 BOA. C. AS-1115/49397, 19 CA 1194/23 Mayıs 1780.

ihtilaflar çıkmıştır. İzmir boyacı esnafı da öteden beri boyahanelerinde kullanmakta oldukları şapı, ihtiyaçları oranında mirî şaphâneden tedarik ederek faaliyetlerini sürdürmekteydiler. Ancak bu esnaf grubunun dönem dönem, faaliyetlerini sekteye uğratabilecek türden sıkıntılar yaşadıkları anlaşılmaktadır. İzmir boyacı esnafının şikâyetlerinden anlaşıldığına göre kendileri öteden beri İzmir mirî şaphanesinden ihtiyaçlarını temin ederek faaliyetlerini yürütmekteydiler. Son zamanlarda İzmir şap örsü mültezimi boyacı esnafını, Karahisar-ı Şarkî örsünden gizlice şap çalıp kullanmakla suçlayarak bu eylemlerinin devleti zarar uğrattığını iddia etmişti. Esnaf aynı zamanda mültezimin kendilerine baskı yoluyla 500 kantar şap satmak istediğini ileri sürmüşlerdi. Büyük İzmir yangınında ellerindeki şapın tamamen yandığını, bu nedenle 5.000 kuruşluk bir borca dûçar olduklarını, buna rağmen mültezimin kendilerine ihtiyaçlarının fazlası şapı zorla satmak istediğini beyan etmişlerdi. Kendilerinin boyahaneleri için gerekli şapın tamamını mirî şaptan temin ettiklerini, şayet mirî şaptan başka bir dirhem ve bir vakiyye şap aldıkları tespit edilirse devlete vermiş oldukları 15.000 kuruşluk taahhütlerine el konulmasına razı olacaklarını ifade etmiş ve bu konuda emr-i âli sadır olmasını talep etmişlerdi. Bu konuda emir çıkıp çıkmadığı tespit edilememiş olmakla birlikte bu ayrıntı dahi yetkililer ile esnaf arasında seyrek olmakla birlikte birtakım ihtilafların meydana geldiğini göstermektedir. Daha da önemlisi bu durumun, bazı madenlerin İzmir ve ülke ekonomisi için öneminin anlaşılmasına yardımcı olmasıdır.

Esnaf nizamı bütün ayrıntıları gözetilerek oluşturulmaktaydı. Yün ipliğini denk etmek de bir düzen içinde yapılmak zorundaydı. Bu işi üstlenen tüccar veya esnaftan, denklemin bir düzen dâhilinde yapılması istenmiştir.²⁸ Osmanlı Devleti'nde yabancı tüccarın faaliyetlerine izin verildiğine dair bir belgede aynı zamanda İzmir yün ipliği esnafının durumunu da açıklık getirilmektedir. Belgede Ankara taraflarından rişte-i sof (tiftik yünü ipliği) satın alıp İzmir'e getiren ve esnafa satan Fransa, Felemenk, İngiltere tüccarı ile reayadan bazı kişiler mahkemeye müracaat ederek Ankara taraflarından İzmir'e yün ipliği getirip denk ettikten sonra sattıklarını, bunu bir nizam dahilinde yaptıklarını ancak Karabet isimli zimmînin hileli şekilde yün ipliğini denk ettiğini, bu yolla hem kendilerinin işlerine engel olarak kazançlarını azalttığını, hem de devletin zarara uğramasına neden olduğunu beyan ederek, adı geçen kişinin bu işten el çektirilerek onun yerine bu işte mâhir Petrovaci Artin, Külhancioğlu Yoseb ve Beglioğlu diğ'er Yoseb'in

28 BOA. C. İKTS-3/125, 15 Z 1185/20 Mart 1772.

getirilmesini istemişlerdi. Söz konusu hukuksuz durum her ne kadar İzmir yün ipliği esnafının faaliyetlerini sekteye uğratmış olabileceğini düşündürse de buradan aynı zamanda İzmir esnafı içinde ve onların ticari hayatında yabancı tüccarın rolünü tespit etmek mümkündür.

İzmir esnafı ile ilgili dikkat çeken bir husus da bazı malların tekelinin belli esnaf gruplarına verilmiş olmasıdır. İncelenen defterdeki bilgilerden, İzmir’de birkaç esnaf grubuna bazı malların ticaretini yapma tekeli verildiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Girit’ten sabun getiren esnaf ve Mısır’dan çorak²⁹ olarak adlandırılan bir çeşit potaslı tuz getiren esnafı saymak mümkündür. Acem gömlekçilerini de bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

İzmir esnafı içinde her dine ve cemaate mensup esnaf faaliyet göstermekteydi. İncelenen defterde Müslüman esnaf için dini mensubiyet ifadesine sadece Müslüman simsarlar şeklinde bir esnaf grubunda rastlanmakta iken, Rum simsarlar tanımlamasının yanı sıra Rum kazzazlar ve Rum bezzazlar gibi Rumların çeşitli mesleklerle ilişkilerine vurgu yapılmıştır. Yahudiler için bu durum daha yaygındır. Buna göre Yahudi bazargânlar, Yahudi simsarlar, Yahud kazzazlar, Yahud bezzazlar, Yahudi attarlar, Yahudi sığır kasapları ve Yahudi sığır kasapları ve tacirleri şeklinde, Yahudilerin esnafıyla ilişkilerine yer verilmiştir. Nitekim aynı defterde bu konuda Osmanlı Devletindeki bazı genel uygulamaların yansımalarını görmek mümkündür. Buna göre esnaf sayısının ağırlığı hangi cemaatte ise kethüda o cemaatten veya Müslümanlardan biri olabilmekteydi. İzmir’de faaliyet gösteren papuççu, eskici, yenici, paşmak göncü, sahtiyancı ve serrac (saraç) esnafı ile birlikte Yahudi kethüda da zikredilmiştir.

1189/1775 Tarihli Deftere Göre İzmir Esnafı

Bu çalışmada kullanılan defter³⁰ bir iştirah defteri olduğundan devletin esnaftan satın aldığı mal ve hizmetler için ödediği miktarı göstermektedir. Defterde sadece İzmir merkez değil aynı zamanda bağlı köylerden de satın alınan ve karşılığı ödenen mal ve hizmetlerin bedelleri yer almaktadır. Köylerden satın alınan mal ve hizmetler köy isimleri ile birlikte verilmiştir. Deftere göre

29 Çorak: Toprağın üzerinde beyaz bir tabaka halinde birken ve eskiden barut yapmakta kullanılan potaslı tuz. Su geçirmemesi için damlara sıvanan bir çeşit killi toprak. Konumuz bakımından ilk tanımın daha uygun olduğu düşünülmektedir. Kubbealtı Lugatı. www.lugatim.com. erişim 30.10.2022.

30 BOA. DBŞM. d-4590, 11 ZA 1189/03 Ocak 1776.

İzmir esnafı iş kollarına göre bir tasnife tabi tutulmuş, ancak esnaftan hangi malın alındığı veya hizmetin ayrıntısı bilgisine yer verilmemiştir. Bu durum örneğin “debbâğlardan alınmıştır”, “Rum kazzazlardan”, “attar Yahudlardan”, gibi ifadelerle veya sadece “bezzazlardan” şeklinde tek kelimelik ifadelerle izah edilmiştir. Deftere ayrıca, alınan malın veya hizmetin toplam bedeli kaydedilmiştir.

Bu çalışmada kullanılan defterin başında “bin yüz seksen dokuz senesine mahsuben Medine-i İzmir’de vaki’ olan bil-cümle esnafa tevzi’ ve taksim olunan iştira defteridir ki ber vech-i ati zıkr ve beyân olunur. Fı 11 ZA 1189” şeklinde bir bilgi yer almaktadır. Bu duruma göre söz konusu deftere, esnaftan satın alınan mallar ile hizmetler işlenmiştir. Ancak konumuz bakımından esasen defterde yer alan esnaf grupları önem arz ettiğinden tarafımızdan tespiti yapılan bedeller bu çalışmada kullanılmamıştır. Ne var daha sonra bu konuya dair bir çalışma yapılması mümkündür.

Defterde benzer iş kollarındaki esnafın birlikte zikredilmesi şeklinde bir uygulamaya çok fazla sadık kalınmamış olmakla birlikte genel olarak bu şekilde bir yaklaşım olduğu tespit edilebilmektedir. Buna göre, birlikte zikredilen esnaf grupları çoğu tasnifte benzer iş kollarında faaliyet gösteren esnaf iken bazılarında yaptıkları iş bakımından benzerliği olmayan ya da az benzerlik gösteren işleri yapan esnaftır. Defterde bazı esnaf gruplarına yalnız başına yer verilmişken bazıları kümeler oluşturacak şekilde kaydedilmiştir. İncelenen defterin bir esnaf tahrir defteri olmadığı göz önünde bulundurulduğunda bu durum daha anlaşılır bir hale gelmektedir.

Defterin ilk sırasında ekmekçiler, at ve su değirmencileri yer almaktadır. Bu durum *esnaf-ı etmekiyân ve at ve su değirmencileri* şeklinde ifade edilmiştir. Osmanlı memleketinde fırıncıların un aldığı at değirmenleri, su değirmenleri, yel değirmenleri mevcuttu.³¹ Değirmenlerin büyük bir bölümü at değirmeni olmakla birlikte az sayıda su ile çalışan su değirmenleri ve rüzgârla çalışan yel değirmenleri de faaliyet göstermekteydi. At değirmenleri daha kullanışlı ve süreklilik arz eden değirmenlerdi. Ancak zaman zaman ihtiyaç duyulan su ve yel değirmenleri de hizmet vermiştir.³² Ekmekçi esnafının un temin edeceği değirmenler önceden tespit edilmiş ve bunun dışında bir ticarete

31 İzmir’de su ve yel değirmenleri XIX. Yüzyıla kadar faaliyetlerini sürdürmüşlerdi. 1850’de şehirde ilk defa buharla çalışan bir un değirmeni inşa edilmişti. Bk. Kütükoğlu, “İzmir”, s. 522.

32 Mehmet Demirtaş, *Osmanlıda Fırıncılık On Yedinci Yüzyıl İstanbul Örneği*, 2. Baskı, Atıf Yayınları, Ankara 2014, s. 108, 109.

izin verilmemiştir³³. Böylece haksız rekabetin önüne geçilmesi için tedbir alınmıştır. Dolayısıyla defterde ekmekçi ve değirmencilerin birlikte zikredilmiş olması bu açıdan anlamlıdır.

Esnaf-ı kebabcı ve şerbetçi ve koltukcu ve börekçi ve lokmacı ve turşucu ve kabiciyan adıyla deftere kaydedilen esnaf, gıda sektöründe faaliyet gösteren zümreydi. Bunlar arasında yer alan kebabçılar, turşucular ve şerbetçiler birbirinden farklı bir iş yapmakta iken börekçi, lokmacı, kâhici esnafı unlu mamul imal edip satan esnaftı. Bazı esnaf tasniflerinde kebabçılar, yelpaze kebabçıları ve şiş kebabçıları olarak ayrı ayrı yer almaktadırlar³⁴. Bu grubun içinde kendilerine yer verilen koltukçular muhtemelen fırınların koltuğu idi. Koltuk, bir nevi şube görevi görerek bağlı bulunduğu esnafın ürünlerini satma yetkisine sahip esnaf için kullanılan bir tabirdi. Bunlar mevcut dükkânlardan fazla olarak aynı çarşıda veya esnafın toplu olarak bulunmadığı diğer yerlerde faaliyet göstermekteydiler.³⁵

Esnaf-ı balmumcu ve döğücülere birlikte kaydedilmiştir. Esasen mumcu ve balmumcu esnafının ilişki içinde olduğu esnaf grubu daha çok kasaplar olmasına rağmen defterde bu gruplar kasap esnafı ile birlikte zikredilmemiştir. Kasaplar ise *sığır kasapları*, *koyun kasapları* *Yahud Kasaplar*, *Yahudi sığır kasapları* gibi bazı kategorilere ayrılmıştır. Sığır kasapları, sığır kesip etini satan esnaf iken sığır tacirleri canlı sığır ticaretini yaptıkları için sığır kasapları ile sıkı bir ilişki içinde olmuşlardır. Defterde bu iki esnaf grubu sığır kasapları ve tacirleri şeklinde dile getirilmiştir. Koyun kasapları ve tacirleri için de yaptıkları işin birbiri ile bağlantılı olması bakımından benzer bir durum söz konusudur. İzmir’de sığır ticareti yapan esnafın bir bölümü Yahudilerdi. Defterde bu hususa vurgu yapılmış olduğu görülmektedir. Bunun yanında *güşthâne bazarlıklar* adıyla et ticareti yapan başka bir esnafa da rastlanmaktadır. Kasap esnafına, yaptığı iş bakımından benzeyen paçacı esnafı da defterde ayrı olarak yer almaktadır. Yine *esnaf-ı yağmumcu ve tavukcu ve yumurtacıyan* adıyla kaydedilen grubun içindeki yağmumu ticareti yapan esnaf daha çok kasaplarla ilişki halinde olan sınıftı. Bunların faaliyet alanı, mum imalinde kullanılan yağın teminini ve satışını yapmaktı. Tavukçular ve yumurtacılar ise benzer iş kollarında faaliyet göstermekteydi.

33 BOA. C. BLD-722, 1190/1776-1777.

34 BOA. MAD-514, BOA. MAD-526.

35 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umür-I Belediye-I*, İstanbul 1922, s. 302.

Esnaf-ı bardakçı ve çanakçı ve kiremitçi şeklinde beraber zikredilen esnaf grubundaki bardakçı, çanakçı ve kiremitçi esnafı icra ettikleri iş bakımından benzerlikler göstermektedir. *Esnaf-ı şişeciyân ve şişe yapucuları* grubunda yer alan esnaf aynı iş kolunda faaliyet göstermekte ise de biri imalatçı diğeri satıcı olarak görülmelidir. Şişe yapımcılar imal edenler, şişeciler ise bu işin ticaretini yapanlardı.

Defterde, *esnaf-ı kayıkçı ve kalafatçı ve İslambol kayıkçıları* birlikte zikredilmişlerdi. Kayıkçı esnafı iki ayrı şekilde dile getirilmiştir. İzmir kayıkçı esnafı için herhangi bir mensubiyet isimlendirmesi yapılmamışken, İslambol (İstanbul) kayıkçıları ayrı bir esnaf grubu olarak kabul edilmiştir. Yine bunlarla birlikte ifade edilen kalafatçı esnafı da kayıkçılarla birçok ilişkisi olan esnafı. Nitekim kalafatçı esnafı üstüğü ve zift kullanmak suretiyle gemileri su geçirmez hale getiren esnafı. Bu durum onları kayıklar için olduğu kadar bütün deniz araçları için önemli bir esnaf grubu haline getirmiştir.

Bilindiği üzere kumaş dokuyan esnafa çulha denmekteydi. İncelenen defterde kumaşçı esnafı *esnaf-ı beledci çulhaları* şeklinde yer almıştır. Beledci veya beledi kelimesinin konumuz bakımından yerli dokuma, bir cins pamuklu kalın kumaş, çit bezi gibi anlamları bulunmaktadır. Giyim iş kolunda faaliyet gösteren abacılar ve Acem gömlekçileri incelenen defterde, *esnaf-ı abacıyan ve Acem gömlekçileri* adıyla yer almıştır. Bu esnaf grubunda yer alan abacılar yünden dokunmuş potur, hırka, cepken, palto vb. şeyler yapıp satan esnafı. Defterde bunlarla birlikte yer verilen Acem Gömlekçileri bir tekel oluşturmuş durumdaydılar. Acem Gömleği ticareti sadece bu grubun tekeline verilmişti. Parçacı ve tülbentçi esnafı Acem bezirgânları ile birlikte yer almış olup *esnaf-ı parçacı ve dülbendci ve Acem bazargânları* olarak ifade edilmişlerdir. Parçacılar kumaş toplarından arta kalan kumaş parçalarının ticaretini yapan esnaf iken tülbentçiler pamuk ipliğinden dokunmuş çok yumuşak ve ince bez imalatı ve satışı ile iştigal etmekteydiler. Dolayısıyla bu iki esnaf grubu yakın bir iş kolunda faaliyet göstermekteydiler. Acem bezirgânları adıyla kaydedilen esnaf grubu ise parçacı ve tülbentçi esnafı ile ticaret yapan tüccar için kullanılmış olmalıdır.

Üzerine sarık sarılan ve çeşitli biçimleri olan baş giyeceği anlamına gelen kavuğu yapan ve satan esnaf olan kavukçu esnafı, başa giyilen eşya demek olan serpuş ticareti yapan esnaf serpuşçu, kavuğun altına giyilen takke anlamındaki kellepuş imal ederek satan kellepuşçu esnafı benzer işleri yapan esnafı. Bunların tamamı baş giyeceği ürünleri imal ederek satmaktaydılar. Bu esnaf grubu ile birlikte zikredilen sandalcıların bunlarla doğrudan bir bağı mevcut değildir.³⁶

36 Bu bölümde silik olduğu için okunması mümkün olmayan bir esnaf daha mevcuttur

Başka bir esnaf grubu da sof ipliği bazargânları olarak defterde yer almaktadır. Bu esnaf grubu için bazargân denildiğine göre sof ipliği ticareti yapan esnaf kast edilmiştir. Bu durumda tiftik ipliğinden imal edilen ipliğin eğirilmesi işini başka bir esnaf grubu üstlenmişti. Nitekim bu defter, esnaftan satın alınan hazır malın veya hizmetin işlendiği kayıtları ihtiva etmektedir. Dolayısıyla ipin eğirilmesi sürecindeki iş bu aşamada ihtiyaç olmaktan uzaktı. Yine ince halat imal ederek satan urgancılar da benzer bir faaliyet göstermekteydiler.

Pamuk kozası temin edip satan kozacılar ve pamuk temin eden *penbe getürücü* esnafı da kumaşçı esnafı için hammadde sağlamaktaydı. Kazzaz, ham ipliği işleyerek ipek ve ibrişim haline getiren esnaftı. Aynı zamanda ipek satan esnafa da kazzaz (gazzaz) denmiştir. Kolancılar yün, kenevir, kayış, deriden yapılan dayanıklı ve bağlamaya, tutmaya, taşımaya yarayan yassı bağı imal ederek satmaktaydılar. İbrişimciler bükülmüş ipekten iplik imal eden esnaftı. Simci esnafı, işlemelerde kullanılmak maksadıyla ipek veya iplik üzerine madeni ince tel sararak iplik yapıp satanlardı. Kaliçeciler küçük halı, seccade gibi eşyaları satan, kilimciler kilim dokuyan ve satanlardı. Kayıtlar incelendiğinde derzi (terzi) ve çukalarına, parçacı, bezzaz ve bakırcılara birlikte yer verildiği görülecektir. Bunların Han-ı Cedîd'de faaliyet gösterdikleri şeklinde bir kayıt düşülmüştür.

Manifaturacı anlamına gelen bezciler, bez veya bezden yapılmış olan eşyayı satan esnaf grubuydu. Bunun yanı sıra ayrıca müsemmen bezciler adıyla bir bezci esnafı daha faaliyet göstermekteydi. Bu iki grupta birlikte feşçilerin, astarlık ince bez ticareti yapan esnaf ve birkaç renkli iplikten dokunan, genellikle kırmızı zemin üzerine sarı çubuklu kumaş ticareti yapan alacacı esnafıyla ortak noktaları vardı. Bunun yanı sıra yerli peştemalcılar adıyla bir esnaf grubu da bu grupta beraber anılmıştır. Adı sayılan esnafın tamamı Han-ı Cedîd dışında faaliyet göstermekteydi.

Kilim gibi yere serilen kalın keçe veya aba imalini ve satışını yapan kebeci, kıldan ve kenevirden kaba bir çeşit örtü imal eden çulcu, yük bağlamak veya üzerine binebilmek için merkep, katır vb. hayvanların sırtına konan kaba eyer anlamına gelen semeri üreten ve satan semerci, keçi tüyü anlamındaki kılı ören ve ürüne dönüştürerek satan kılıcı, kıl dokuyan ve bu yolla kıldan çul, yem torbası gibi eşyalar yapan muhtab beraber kaydedilmiştir. Defterin başka bir yerinde benzer meslek erbabı olan keçeciler, çulcular ve semerciler birlikte gösterilmiştir.

Yorgancılar ve hallaçlar birbiri ile bağlantılı iş kollarında faaliyet göstermekteydiler. Bilindiği üzere hallaçlar pamuk veya yünü bu iş için kullanılan bir alet, tokmak ve yay vasıtasıyla kabartarak yorgan, minder, döşek gibi eşyalar için kullanılmaya hazır hale getiren esnaftı. Dolayısıyla yorgancı esnafına ham madde temin eden esnaf olarak görülmelidirler. Yorgan imalini ise yorgancı esnafı üstlenmişti. Başta kumaşçı esnafı olmak üzere birçok iş kolu için oldukça önemli bir görev icrâ eden esnaf boyacılarıdır. Bu açıdan boyacılar ve basmacıların birlikte zikredilmiş olmaları normaldir. Nitekim defterin başka bir yerinde boyacılar, nakkaşlar ve sıvacılarla birlikte ifade edilmiştir. Bunlar özellikle ev, dükkân gibi yapıların boyasını temin eden esnaftı. Başka bir boya türü olan kök boya ticareti yapan kök boyacılar da ayrı bir zümreydi. Bunlar pamuk ve yünlere renk vermek için kullanılan doğal boya satan esnaftı. Bu esnaf grubu *esnaf-ı kaliçeci ve kilimci ve kök boyacı* olarak defterde birlikte yer almaktadır.

Yukarıda isimleri birlikte yazılmış boyacı, nakkaş ve sıvacılar defterin başka bir yerinde aynı zamanda kireççi ve camcılarla birlikte ifade edilmişlerdi. Kireççi esnafının boyacı, sıvacı ve nakkaşlarla ilişkisi bariz olduğu gibi camcılarının da bu esnaf grubu ile ortak yanları bulunmaktaydı. Bu çerçevede camcı esnafının boyacı, sıvacı ve kireççi esnafı ile binalar için kullanılan camın temini noktasında, nakkaşlarla ise camın süslenmesi bakımından bir ilişkisi olduğu ortadadır. Nitekim nakkaş esnafı, renkli resim ve tezyînat yapan, mimarî eserlerin tavanlarını, duvarlarını ve camlarını süsleyen esnaf olarak boyacı, sıvacı ve kireççi esnafı ile yakın bir iş birliği içindeydi. Mimarî yapıların içini ve dışını sıvayan esnaf ve kireç ile badana yapan esnafın yaptıkları işe estetik değer katan nakkaş esnafı böylece bir bütün olarak ortak bir eserin ortaya çıkmasına katkı yapmaktaydılar. *Esnaf-ı kağıdıcı ve mücellid ve fincancı* adıyla üç meslek erbabı birlikte ifade edilmiştir. Kâğıtçılar ve cilt işi yapan mücellid esnafı benzer işleri icra etmekteydiler. Ancak fincancıların bunlarla doğrudan bir ilişkisi olmadığı söylenebilir.

Bir diğer esnaf kümesi de; bir yapının pencere, dolap, pancur, raf gibi daha çok ahşap kısımlarını yapan esnaf olan doğramacılar, genellikle çeşitli malzemelerin saklanması veya korunması için imal edilen ahşap büyük kutuları imal eden sandıkçılar, döner çarklı doğramacı aleti yapan çıkırıkçılar benzer iş kollarında faaliyet göstermekte iken bu esnaf kümesi ile birlikte yer alan ve büyük balık ağı imal eden çakarçılar ile mektup veya arz-ı hal yazan esnaf olan nâmeciler farklı meslekleri icra etmekteydiler.³⁷

37 Çakar kelimesinin “denizde açığa veya kıyılara yerleştirilen düzenli aralıklarla yapıp sönerek

Esnaf-ı kürekciyan ve tacirleri olarak geçen esnaf grubundaki kürekçiler dükkânlarında kürek satan esnaf, tacirleri ise bu ürünleri getirip piyasaya dağıtanlar olmalıdır. Varil ve fiçı ticareti yapan esnaf defterde, *esnaf-ı varilci ve fuçucuyyan* olarak geçmektedir. Bu iki grup birbirine benzeyen iş kollarında çalışmaktaydılar.

Defterde genellikle faaliyet alanları bakımından birbiri ile ilişkili esnaf birlikte zikredilmiş olmakla birlikte her esnaf grubu için bu durum geçerli olmamıştır. Kereste satan keresteciler, bıçak imal ederek satan bıçakçılar ve keresteden tahta imal ederek satan tahtacı esnafı her ne kadar belli düzeylerde benzer iş kollarında bulunmakta iseler de bunların aynı işi icrâ ettikleri söylenemez.

Esnaf-ı arka ve bargir hamalları yük taşıma usulü bakımından birbirinden ayrılan hamallardı. Arka hamalları sırtlarında yük taşıırken, bargir hamalları bu iş için çeşitli yük hayvanlarını kullanmaktaydılar. Defterde bazı yerlerde ayrı olarak zikredilen *baladurlar* bazı yerlerde *hamallara tabi baladurlar* olarak ifade edilmişlerdir. Baladurların, gümrüklerde muayene maksadıyla açılan sandıkları ve denklere kapatıp koruma altına alan kolcular veya bekçiler olduğu göz önünde bulundurulduğunda³⁸ bunların, gümrükteki işlemleri biten malların taşınması sürecinde hamallara tesliminde de görev yaptıkları sonucuna varmak mümkündür.

Benzer iş kollarında faaliyet gösteren kuyumcular, dökmeçiler, kalıpçılar ve sarraflar aslında icra ettikleri iş bakımından yakın olmakla beraber birbirinden farklı işlerle iştigal etmekteydiler. Kuyumcular, değerli maden veya taşlar kullanarak ziynet ve süs eşyası yapıp satan esnaf iken, dökmeçi, dökücü veya dökümcü olarak çeşitli şekillerde adlandırılan esnaf, erimiş madenleri kalıba dökmek suretiyle çeşitli eşyalar yapan esnaf için kullanılmaktaydı. Kalıpçılar ise bu iş için gerekli kalıbı yapanlara denirdi. Bunun yanı sıra kalıpçı ifadesi aynı zamanda kalıba koyup şekil verenler için de kullanılmaktadır. Yakın meslek erbabı yüzükçülerdi. Sarraf ise altının yanı sıra madenî ve kâğıt paraları birbiriyle değiştiren, bozan, tahvil alıp satan esnaf demektir. Bunlar defterde ayrı olarak kaydedilmişlerdir.

Debbağlar, sahtiyancılar, göncüler benzer iş kollarında faaliyet gösteren esnafı. Debbağ esnafı deriyi terbiye eden esnaf iken, sahtiyancılar tabaklanmış ve boyanmış derinin, özellikle keçi ve dana derisinin ticaretini yapanlar,

küçük şimşekli fener” şeklindeki anlamı konumuz bakımından uyum sağlamaktadır.

38 Bk. Kubbealtı Lugatı. www.lugatim.com. erişim 30.10.2022.

göncüler tabaklanmış deriyi satanlardı. Aynı grup içinde bilgilerine yer verilen pabuççular ayakkabı satan esnafken, eskiciler eski ayakkabı tamir ederek, yeniciler yeni ayakkabı imal ederek satanlardı. Paşmak göncüler bir tür terbiye edilmiş deriden ayakkabı imal eden, özellikle keçi ve dana derisini tabaklayarak cilalayan ve boyayan esnaf olarak, meşin ve sahtiyandan yapılan eşya ve at takımlarını sırma ile işleyen saraç esnafı ile benzer iş kollarında çalışarak yakın bir iş birliği içindeydi.

Esnaf-ı demirci ve nalbur ve çöpçü ve çilingir ve nalband şeklinde ifade edilen esnaf grubu belli oranda benzer işleri yapan esnafı dile getirmek için kullanılmıştır. Demirciler, demiri dükkânlarında veya atölyelerinde işleyen zanâatkârlar, nalburlar çivi, tel, menteşe, kilit gibi ürünleri satanlar, nalband ise at ve benzeri hayvanların nalını yapan ve bu hayvanları nallayan esnaf için kullanılmıştır. Demirci, nalbur ve nalbantlarla doğrudan bir irtibatı olmayan çöpçüler de bunlarla birlikte zikredilmiştir. Çöpçüler, günümüzde olduğu gibi sokakları temizleyen ve evlerin çöplerini toplayan esnafa verilen isimdi. *Tüfeng işleyen ırgadlar* başlığı altında tüfek imalatında işçi olarak çalışan kişiler ayrı bir esnaf grubu olarak sayılmışlardır. Bununla birlikte defterde, *tüfengciler* adıyla tüfek imalatı yapan kalifiye bir esnaf grubu daha yer almaktadır.

Hurdacı esnafının normal şartlarda barutçu esnafı ile bir ilişkisi bulunmamaktadır. Ancak İzmir hurdacı esnafının, barutçu esnafının ilişkisi içinde olduğu tüfek ve diğer ateşli silah işini yapan esnafı dolaylı bir bağının olduğu düşünülebilir. Buna göre hurda haline gelen bu tür aletlerin hurdacılar için temini veya onlara ulaştırılması noktasında barutçu esnafının bir desteğinin olması muhtemeldir.

Kundakçı, çakmakçı, destereci, kıncı, bıçakçı esnafı birlikte kaydedilmiştir. Bunlar çeşitli silahları veya silahlara ait parçaları imal ederek satan esnaftı. Buna göre kundakçılar silah kundağı yapıp satanlardı. Çakmakçı da kundakçılarla beraber zikredildiğine göre silah çakmağı yapan ve satan esnaf olmalıdır. Destere (testere) ve bıçak yapan ve satan esnaf da ateşli olmayan silah işinde faaliyet göstermekteydi. Defterde *esnaf-ı düven* olarak geçen esnaf grubu, ekinlerin biçilmesi esnasında kullanılan bir çeşit kızak imal ederek satan esnaf olmalıdır. Kalaycılar, bakırcılar ve kanzgancılar (kazancılar) ise Han-ı Cedid'in dışında faaliyet göstermekteydiler. Bu üç meslek erbabının faaliyet alanları birbirine oldukça yakındı.

Esnaf-ı leblebici ve helvacı ve şirugancı şeklinde bir ifade ile kaydedilen esnaf grupları içinde yer alan leblebiciler ve helvacılar gıda maddesi iş kolunda

faaliyet göstermekteydiler. Başka bir gıda maddesi olan şirugan (şırlagan) susam yağı anlamındaydı. Şirugancılar ismi susam yağı satan esnaf için kullanılmıştır. *Esnaf-ı arpacu ve buğdaycıyân* olarak ifade edilen esnafın faaliyet alanları birbirine oldukça yakındı. Bu esnaf grubunun hedef kitlesi büyük oranda ortaktı.

Defterde bakkal ve piyazcı esnafı bir arada zikredilmiştir. Bakkallar dükkânlarında perakende olarak birçok malı bulunduran ve satan esnaftı. Dolayısıyla çok çeşitli gıda maddesi de satmaktaydılar. Soğan bu mallar arasında önemli bir yer işgal etmektedir. Muhtemelen piyazcılar başka şekillerde de ticaretini yaptıkları soğanı bakkallara da temin etmekteydiler. Samancı ve yoğurtçu esnafı arasında doğrudan bir bağ kurulması zor görünmekle birlikte hayvan yemi ticareti yapan samancı esnafının yoğurtçularla bu açıdan bir ilişkisi söz konusudur. Defterde bu iki esnaf grubu için *esnaf-ı samancı ve yoğurdcuları* şeklinde bir tanımlama yapılmış olması bu bağ için başka bir işaret olarak kabul edilebilir.

Defterde tek başına yer verilen ender esnaf gruplarından biri hancılarıdır. Bunlar *esnaf-ı hancıyân* olarak ifade edilmişlerdir. *Esnaf-ı kestane bazarlılar* adıyla kaydedilen esnaf grubu da ayrı zikredilmiş olup bunlar pazarda kestane satan esnaftı. Ayrı olarak kaydedilen bir esnaf grubu da hamamcılarıdır.

Defterde, pazarda ticaret yapan sipahiler *esnaf-ı sipah bazarlı* adıyla anılmış ve bunlarla birlikte *bozmacıyân* esnafına yer verilmiştir. Bozmacı esnafı, modası geçmiş süs eşyasını bozup kıymetli taşlarını ve altınını ayırarak kuyumculara, eski binaları ve gemileri yıkıp parçalayarak enkâzını alıcılara satan kimselerdi.

Esnaf-ı sabuncıyan ve revganı zeyt koyucuları ve Girit'den sabun getirücüler ve Mısır'dan çorak getüren tüccarlar ifadesinde yer verilen sabuncular ve zeytinyağı temin edenlerin yaptıkları iş oldukça barizdir. Girit'ten sabun getirme tekeline sahip bir sabuncu esnafı daha vardı. Bunun yanı sıra yine tekeli oluşturma hakkı verilerek Mısır'dan, potaslı tuz getiren başka bir esnafa daha bu grupta yer verilmiştir.

Defterde *esnaf-ı mısırcıyân ve ortakçı ve şekerci ve ayakta sabun satıcılar* şeklinde zikredilen esnaf grubu içinde yer alan ortakçı esnafının, başkasının tarlasında ürüne ortak olarak çalışan kimseler olduğu göz önünde bulundurulduğunda ziraî faaliyet icra eden esnaf olduğu anlaşılacaktır. Bu açıdan mısır ticareti yapan esnafa bir alışverişleri olmalıdır. Şekerci esnafının mısırcı esnafı ile

doğrudan bir ilişkisi bulunmamaktadır. Ayakta sabun satıcılar esnafı olarak adlandırılan esnaf ise seyyar sabun satanlardır.

Esnaf-ı meyhaneci ve koltukcu şeklinde isimlendirilen esnafın birbiri ile bağı tespit edilememiştir. Dükkânı olmayan ve herhangi bir iş kolunda faaliyet gösteren bir esnafın mallarını seyyar yollarla satma yetkisine sahip bir çeşit seyyar şube anlamındaki koltukçuların meyhanecilerle ortak bir tarafı bulunmamaktaydı. Meyhanecilerin seyyar mal satması söz konusu olmadığından muhtemelen burada zikredilen koltukçuların başka esnafın şubesi olması gerekir. Yine meyhaneciler ve koltukçularla birlikte kaydedilen ve yukarıda kendilerinden söz edilen boyacıların bu iki esnafa doğrudan bir ilişkisi bulunmamaktadır. Meyhanecilerle doğrudan olmasa bile dolaylı bir ilişkisi bulunan balıkçılar ve mezeciler defterde ayrı bir yerde, *esnaf-ı bahkıcı ve mezeciyan* olarak yer almıştır.

Sakız odunu işiyle iştigal eden esnaf defterde esnaf-ı sakız hattabcıları olarak kaydedilmiştir. Defterde beraber yer verilen oduncu ve kömürcü esnafı benzer meslekleri icra etmekteydiler. Duhancı ve dirhem kahvecileri de keza yakın iş kollarının mensuplarıydı. Kahvehanelerde içilen kahve ile yine zaman zaman yasaklanmış olmakla birlikte bu mekânlarda tüketilen tütünün ticaretini yapan esnafı bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Dirhem kahvecilerinden farklı bir meslek olarak *esnaf-ı pişirici kahvecileri* adıyla başka bir esnaf grubunun varlığı oldukça dikkate değerdir.

Benzer bir durum manavlarda görülmektedir. Gerek narh defterlerinde³⁹ gerek esnaf tahrir defterlerinde gerekse⁴⁰ bu çalışmada kullanılan defterde yaş ve kuru meyveciler ayrı esnaf olarak yer almaktadır.⁴¹ Hatta bu defterde kuru yemişçilerin yanı sıra *İslambol bazargânları ve yerlü yemişçileri* adıyla manav iş kolunda faaliyet gösteren başka esnafa da yer verilmiştir. Bu esnaf grubunda gösterilen İslambol (İstanbul) bazargânlarının manav olup olmadıkları anlaşılammamakla beraber başka bazı iş kollarında İslambol bazargânları tanımlaması yapılmış olması bu bölümde adı geçen esnafın da manav olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu durum Osmanlı esnaf yapısının ne kadar ayrıntılı bir şekilde düzenlendiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

39 Halil Sahillioğlu, “Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul’da Fiyatlar”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S 1, 1967.

40 BOA. MAD-514, BOA. MAD-526.

41 İzmir’in dışarıya sattığı mallar arasında kuru üzüm ve incir önemli bir yer tutmaktaydı. Bk. Zeki Arıkan, “İzmir ve Kemeraltı”, S 37, s. 29; Mümtaz Peker, “Ticaret Şehrinden Sanayi Şehrine Dönüşememe: İzmir Örneği (1600-1945)”, *İzmir Araştırmaları Dergisi*, S 10, 2019, s. 27.

Defterde bahçıvanlar *esnaf-ı bahçıvanlar* olarak kaydedilmiştir. Defterin daha önceki sayfalarında varlığına rastladığımız derzi (terzi) ve çukacı esnafına bir kez daha yer verildiği görülmektedir. Buna benzer tekrarlar başka meslek erbabında da görülmektedir. Bu durum söz konusu esnaftan birden fazla kez mal alındığını ortaya koymaktadır. Nitekim defterde malın esnaftan hangi günlerde alındığına dair farklı tarihler mevcuttur.

Defterde canbaz (cambaz) esnafı, esircilerle birlikte yer almaktadır. *Esnaf-ı canbaz ve taife-i esirci* şeklinde ifade edilen bu esnaf gruplarının görünürde birbiri ile yakın bir ilişkisi bulunmamaktadır. At yetiştirip satan canbaz ile çeşitli memleketlerden esir getirip esir pazarlarında satan esnaf arasında bariz bir ilişki mevcut değildir. Ancak canbaz kelimesinin, bir işi en ince ayrıntısına kadar bildiği için aldatılması zor olan, müşteriyi ikna etmede çok mâhir ve usta olan kişi gibi bir anlamı olduğu göz önünde bulundurulduğunda aslında canbaz esnafının esirci esnafı ile bir bağı ortaya çıkmış olmaktadır.

Esnaf-ı enva‘-ı meta‘ bey‘ iden Yahudi bazargânları şeklinde defterde kayıtlı bulunan esnaf için başka bir bilgi mevcut değildir. Defterin bu bölümünde Yahudi bazargânlarının hangi malların ticaretini yaptıkları ile ilgili bir ayrıntı bulunmamaktadır. Bezirgân kelimesi kâr etmek üzere ticaret yapan tacir için kullanıldığı gibi Yahudi tüccar için de kullanılmaktadır. Yine defterde *esnaf-ı Müslüman ve Rum ve Ermeni ve Yahudi simsarları* olarak kendilerinden söz edilen esnaf gurubu için simsar adlandırması yapılmış olmasından hareketle bu zümrenin komisyoncu olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Sonuç

Tespit edilebildiği kadarıyla İzmir esnafı ile ilgili bağımsız ilk çalışma özelliğine sahip olması münasebetiyle bu çalışmanın çeşitli zorlukları ortaya çıkmış ve bu zorluklar defterde yer alan ayrıntılar ve çeşitli ifadeler yardımıyla giderilmeye çalışılmıştır. Defterin incelenmesi neticesinde Osmanlı İzmir'i'nin XVIII. yüzyıl sonlarında oldukça önemli bir ticaret şehri olduğu anlaşılmaktadır. Bu kanaate, söz konusu dönemde şehirde faaliyet gösteren 200'e yakın esnafın varlığından ulaşmak mümkündür. Kaldı ki defterde, devletin söz konusu tarihte kendilerinden herhangi bir mal veya hizmet almadığı esnaf kaydedilmemiştir.

İzmir için zeytincilik faaliyeti çok önemli olmasına rağmen defterde zeytinci esnafına yer verilmemiştir. Keza sütçü, simitçi gibi her şehirde olması beklenen esnaf defterde yer almamıştır. Yine emlakçı, hırdavatçı, iskemleci, saatçi gibi şehirlerde yaygın faaliyet gösteren esnaf da defterde

bulunmamaktadır. Defterde yer alan esnafın çeşitli şekillerde sınıflandırıldığı görülmektedir. Buna göre simsarlar adıyla bir esnaf grubundan söz edildiği halde Müslüman simsarlar, Rum simsarlar ve Yahudi simsarlar ayrıca zikredilmiştir. Buna göre esnafın toplamına simsarlar adıyla anılan esnaf dâhil edilmemiştir. Defterde buna benzer bazı tekrarlar daha mevcuttur. Bütün bunlar göz önüne bulundurulduğunda incelenen dönemde İzmir'de 187 esnaf grubunun faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Defterde yer almayan ancak şehirde faaliyet gösterdiği anlaşılan bütün esnaf dâhil edildiğinde söz konusu dönemde İzmir'de ticari hayatın oldukça canlı olduğu anlaşılabilir.

Dikkat çekici başka bir konu da bazı esnaf faaliyetleri ve ticari faaliyetler bakımından İzmir'in özellikli bir yer olmasıdır. Saçma, barut gibi ateşli silahlarda kullanılması elzem olan bazı ürünlerin imalatı, yine toplumun bütün kesimlerine hitap eden kumaşın İzmir ile anılan ürünlerden olması bu konuda verilebilecek örneklerdendir. Yine başkent İstanbul'un ihtiyacının bir bölümünü karşılayan meyve bu kapsamda ele alınmalıdır.

Devlet yetkililerinin ticari hayata, dolayısıyla esnafın faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesine verdiği önemi bu çalışma özelinde bir kez daha müşahede etmek mümkündür. Nitekim esnafın kendi başına üstesinden gelemeyeceği veya devlet tekelinde olan bazı yatırımların yapılması için gösterilen gayret kolaylıkla tespit edilebilmiştir.

Kaynaklar

- Aktepe, Münir, “İzmir’e Âid Bâzı Kitâbeler ve Notlar”, *TED*-14/19, 1964.
- Arıkan, Zeki, “İzmir ve Kemeraltı”, *TED (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi)*, S 15, 1995-1997, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987.
- Baykara, Tuncer, “İzmir Camiine Ait Bir Kitâbe ve Tahlili”, *TED (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi)*, S. 13, Sene. 1983-1987, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987.
- Demirtaş, Mehmet, *Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza İstanbul Örneği, (H.1100-1200/M.1688-1786)*, Birleşik Yayınları, Ankara 2010.
- Demirtaş, Mehmet, *Osmanlı’da Fırıncılık On Yedinci Yüzyıl İstanbul Örneği*, 2. Baskı, Atıf Yayınları, Ankara 2014.
- Ergin, Osman Nuri, *Mecell-i Umûr-ı Belediye-ı*, İstanbul 1922.
- Ersoy, Bozkurt, “İzmir Hanları Üzerine Bazı Tespit ve İncelemeler”, Ankara 1991.
- Kubbealtı Lugatı. www.lugatim.com. Erişim 30.10.2022.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezaret”, *TED*, S 13, 1983-1987, İstanbul 1987.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisabı Muhasebeleri (1826-1838)”, *TED.*, S 15, 1995-1997.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “İzmir Temettü Sayımları ve Yabancı Tebaa”, *TTK Belleten*, LXIII/238, Ankara 2000.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “İzmir”, *DİA*, S 23, İstanbul 2001.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Osmanlı Esnaf Sayımları”, *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri, (9-10 Mayıs 2002) Bildiriler*, C II, Globus Dünya Basımevi, İstanbul 2003.
- Peker, Mümtaz, “Ticaret Şehrinden Sanayi Şehrine Dönüşememe: İzmir Örneği (1600-1945)”, *İzmir Araştırmaları Dergisi*, S 10, 2019.
- Sahillioğlu, Halil, “Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul’da Fiyatlar”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S 1, 1967.
- A.K.M. C. B. 2, s.1-b.

BOA., C. AS-1063/46776.

BOA., C. AS-1115/49397.

BOA., C. BLD-125/6220.

BOA., C. BLD-2/59.

BOA., C. BLD-3/130.

BOA., C. BLD-6871.

BOA., C. BLD-722.

BOA., C. İKTS-18/892.

BOA., C. İKTS-3/125.

BOA., DBŞM. d-4590.

BOA., MAD-514,

BOA., MAD-526.

Ekler

1775 tarihinde İzmir Esnafı

Tablo 1

Esnaf Adı	Esnaf Adı	Esnaf Adı
Abacılar	Bardakçılar	Çakmakçılar
Acem Bazargânları	Bargir Hammalları	Çamaşırcılar
Acem Gömlekcileri	Barutcular	Çanakçılar
Alacacılar	Basmacılar	Çıkırıkcılar
Arka hamalları	Beledci Çulhaları	Çilingirler
Arpacılar	Berberler	Çöpcüler
At Değirmencileri	Bezzazlar	Çukacılar
Attar Yahudlar	Bıçakçılar	Çulcular
Ayakta Sabun Satıcılar	Boğasıçılar	Debbağlar
Bahçuvanlar	Boyacılar	Demirciler
Bakırcılar	Bozmacılar	Derdefler
Bakkallar	Börekçiler	Derziler
Baladurlar	Buğdayçılar	Destereçiler
Balıkçılar	Camcılar	Dirhem kahveciler
Balmumcu Döğücüler	Canbazlar	Doğramacılar
Balmumcular	Çakarcılar	Döğmeciler

Tablo 2

Esnaf Adı	Esnaf Adı	Esnaf Adı
Duhancılar	Hamallar	Kaliçeciler
Dülbendçiler	Hamallara tabi baladurlar	Kalpakçılar
Düvenciler	Hamamcılar	Kavukcular
Elvaf Boyacılar	Hancılar	Kayıkcılar
Enva'ı meta' bey' iden Yahudi Bazargânları	Has Uncular	Kazgancılar
Ermeni Simsarlar	Hattabcılar	Kazzaz Yahudlar

Esirciler	Helvacılar	Kazzazlar
Eskiciler	Hurdacılar	Kebabcılar
Etmekciler	İbrişimciler	Kebeciler
Fesciler	İslambol Bazargânları	Keçeciler
Fincancılar	İslambol Kayıkçıları	Kellepuşcular
Fuçucular	Kağıdcılar	Kerasteciler
Girid'den sabun getürücüler	Kahiciler	Kestane Bazarlılar
Göncüler	Kalafatçılar	Kılıçlar
Güşthane Bazarlılar	Kalaycılar	Kıncılar
Hallaclar	Kalıpcılar	Kilimciler

Tablo 3

Esnaf Adı	Esnaf Adı	Esnaf Adı
Kireççiler	Lokmacılar	Paçacılar
Kiremitçiler	Meyhaneciler	Palamutcular
Kolancılar	Mezeciler	Pabuçcular
Koltukcular	Mısır'dan Çorak Getüren Tüccar	Parçacılar
Koyun Kasapları	Mısırcılar	Paşmak Göncüler
Koyun Kasapları ve Tacirleri	Muytablar	Penbe Getürücüler
Kozacılar	Mücellidler	Penbe İpliği Bazargânları
Kök Boyacılar	Müsemmen Bezciler	Penbe İplikçiler
Kömürçüler	Müslüman Simsarlar	Pişirici Kahveciler
Kundakçılar	Nakkaşlar	Piyazcular
Kuru Yemişçiler	Nakliyeciler	Revgân-ı zeyt koyucuları
Kuru yemişçiler İslambol Bazargânları	Nalbandlar	Rum Bezzazlar
Kuyumcular	Nalburlar	Rum Kazzazlar
Kürekciler ve tacirleri	Nameciler	Rum Simsarlar
Kürçüleri	Oduncular	Sabuncular
Leblebiciler	Ortakçılar	Sahtiyancılar

Tablo 4

Esnaf Adı	Esnaf Adı	Esnaf Adı
Sakızcılar ve hattabçuları	Sof İpliği Bazargânları	Yahud Bezzazlar
Samancılar	Su Değirmencileri	Yahud Sığır Kasapları
Samancılar ve yoğurtçuları	Şekerciler	Yahudi simsarlar
Sandalcılar	Şerbetciler	Yaş Yemiş manavları
Sandıkçılar	Şırugancılar	Yeniciler
Sarraflar	Şişe Yapucular	Yerli Peştemalcılar
Semerciler	Şişeciler	Yerli Yemişçiler
Serpuşcular	Tahtacılar	Yoğurtcular
Serraclar	Tavukcular	Yorgancılar
Sığır Kasapları	Turşucular	Yorgancılar ve hallaçları
Sığır Kasapları ve Tacirleri	Tüfengciler	Yumurtacılar
Sıvacılar	Tüfeng İşleyen Irgadlar	Yüzükçüler
Simciler	Urgancılar	
Simsarlar	Varilciler	
Sipah Bazarlular	Yağ Mumcular	
Siyah ağardup bey' idenler	Yahud Attarlar	

